

Радомир Ј. ПОПОВИЋ
Историјски институт Београд

Срђан КАТИЋ
Историјски институт Београд

Мирослав ПРЦОВИЋ
Генерални конзулат Републике Србије Истанбул, Турска

СРПСКИ ГРОВОВИ У ЦРКВИ СВЕТЕ ПАРАСКЕВЕ У ИСТАНБУЛСКОМ КВАРТУ ХАСКОЈ*

Апстракт: Уводни део рада односи се на историју цркве Свете Параскеве у Хаскоју у време Османског царства. У цркви и црквеној порти поред свете новомученице Аргире, највиших црквених великодостојника Васељенске патријаршије и утицајних фанариота сахрањени су и угледни Срби, који су у 19. веку преминули у османској престоници. За сваког од сахрањених Срба написана је кратка биографија, с посебним освртом на догађаје везане за њихову смрт и сахрану у поменутој цркви. Први пут се објављују аутентични натписи са споменика архимандрита Самуила Јаковљевића, Лазара Теодоровића, Аврама Петронијевића, чланова породице Вукашина Радишића и чланова породице Лазара Теодоровића.

Кључне речи: гробови, Османско царство, Истанбул, Хаској, Света Параскева, света Аргира, Аврам Петронијевић, Лазар Теодоровић, Самуило Јаковљевић

Црква Свете Параскеве (гр: Αγία Παρασκευή), у истанбулској четврти Хаској, посвећена је преподобној мученици Параскеви (Петки) Римској.¹

* Рад је настао као резултат рада на пројектима Министарства просвете, науке и технолошког развоја *Европа и Срби (1804-1918): Подстицаји и искушења европске модерне* (Ев. бр. 177031) и *Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

¹ Света Параскева (Петка) Римска је због проповедања хришћанства погубљена у време цара Антонија Пија (138-161. не.) Т. Суботин Голубовић, Петка преподобна

У историографији се први пут помиње средином 16. века, али је извесно да је изграђена у време Византије.² Према сведочењу васељенског патријарха Константина I (1830-1834), још почетком 19. века, у близини цркве, која је крајем 17. века подигнута на месту старе, налазило се јавно купатило и друге зграде из византијског периода. Међутим, до изградње цркве коју је Константин I почео 1833. године европски скупљачи старина су из ње и околних грађевина покупили све вредне артефакте.³ Временом је локално становништво остатке запуштених грађевина користило као грађевински материјал, па у комплексу око цркве нисмо уочили остатаке из византијске епохе.

Црква свете Параскеве подигнута је близу залива Златни Рог на страни према Галати, а насеље које је окруживало такође је носило светитељкино име. Пјер Жил (1490-1555), француски природњак, топограф и преводилац, који је боравио у Истанбулу од 1544. до 1547. године, први помиње квартал Свете Параскеве на реченој локацији.⁴ Деценију касније, исто име наводи и Стефан Герлах, протестантски проповедник и изасланик цара Максимилијана II.⁵ Средином 16. века када су Жил и Герлах боравили у Истанбулу за насеље у којем се налазила црква коришћен је и османски назив Царско село – Хаској (*Hasköy*), који је временом потиснуо стари. До тог времена Параскевино село, односно Хаској у коме је још од 12. века постојала јеврејска заједница знатно је увећано егзодусом Јевреја из Западне Европе. Тако је у Хаскоју формирана једна од три највеће јеврејске насеобине у Истанбулу с 10 синагога, од којих седам постоје и данас.⁶

Стефан Герлах је обишао цркву Свете Параскеве Римске 26. јула 1577. године, на дан када верници обележавају њен празник. Он је забележио да је цркву походило мноштво света, међу којим су били

– Петка мученица, *Зборник радова Византолошког института*, XLV (2008) 177-178; Ј. Поповић, *Житија светих за јули (26. јул – Петка Римска)*, Београд 1975, 639–642. У Истанбулу постоје још три цркве посвећене светој Параскеви и то у градским четвртима Тарабија и Бујук Дерек на западној и Бејкоз на источној страни Босфора.

² R. Janin, *La Géographie ecclésiastique de l'Empire byzantin*. 1. Part: *Le Siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique*. III vol. : *Les Églises et les Monastères*. Paris 1953, 405.

³ Constantios, P. *Constantiniade*, Constantinople, 1846, 157.

⁴ R. Janin, *La Géographie*, 405.

⁵ *Stephan Gerlachs des aeltern Tage-Buch*, Frankfurt am Main, 1674, 368.

⁶ О Хаскоју види опширније: Süleyman Faruk Gönçüoğlu, *Tarihte Hasköy, Hasköy, Sütluce ve Halicioğlu Semtleri Monografisi*, İstanbul 2005.

Српски гробови у цркви Свете Параскеве у истанбулском кварту Хаској

мушкарци и жене из грчке, као и из турске заједнице. На Герлаха сама црква, уз коју се налазило гробље, није оставила посебан утисак, а већу пажњу посветио је само иконама Исуса, Богородице, Јована Крститеља и свете Параскеве. Путописац је истог дана обишао још једно свето место у Хаскоју, извор чудотворне воде, који је такође носио светитељкино име.⁷

У другој половини 17. века, чудотворни извор Свете Параскеве у Хаскоју помиње и Еремија челеби Комурџијан, који га лоцира испод цркве, на месту одакле се у правцу југа пружао леп поглед на град. Комурџијан за изворску воду каже да има слаткаст укус и да је чуо бројне приче о њеним исцелитељским својствима.⁸

Црква Свете Параскеве временом је оронула, па је 1692. године поново изграђена, а ктитор је био Константин Бранкован, војвода Влашке (1688-1714). Након откривања завере и веза с руским царем Петром Великим, Константин је 1714. године ухапшен и с четворицом синова спроведен у Истанбул. Према предању, на губилишту је одбио да промени веру и спасе себе и синове, па је због тог чина и сам ктитор са синовима проглашен за свеца. Прилоге за цркву давале су и друге угледне влашке породице а посебно Лаховари и Радул.⁹

Од средине двадесетих година 18. века, црква Свете Параскеве у Хаскоју добила је још већи значај, као место ходочашћа због још једне светице, новомученице Аргире из Бурсе, познате и под називом Верна жена Аргира. Она је након петнаестогодишњег страдања за веру 5. априла 1721. године преминула у тамници у Истанбулу. Њени посмртни остаци су 30. априла 1725. с дозволом васељенског патријарха Јеремије III (1716-1726, васпостављен 1732-1733) ексхумирани и поново сахрањени у вртном делу дворишта цркве Свете Параскеве.¹⁰

Васељенски патријарх Константин I (1830-1834) поново је изградио цркву 1833. године. Том приликом ју је проширио припратом и она тада добија данашњи изглед. Црква Свете Параскеве је тробродна базилика чија је површина 22,19 x 13,86, а висина око 10 метара. Грађена је од тесаног камена као и опеке на украсним деловима. Бродови су раздвојени дрвеним стубовима, а олтарски простор се завршава полукружном апсидом. Црква је засвођена дрвеним кровом на две воде. На дуборезном и позлаћеном иконостасу издвајају се у доњој зони

⁷ *Stephan Gerlachs*, нав место.

⁸ Еремија Челеби Көмүрџијан, *XVII. Asırda İstanbul*, İstanbul 1988, 32.

⁹ R. Janin, *La Géographie*, 405.

¹⁰ Nomikos Michael Vapouris, *Witnesses for Christ: Otrhodox Christian Neomartyrs of the Ottoman Period*, New York 2000, 161-162.

престоне иконе, а горњој празници и светитељи. Међу престоним иконама насликана је и света Параскева. Испред цркве подигнута је припрата над којом је дрвена галерија која залази у наос. Фасада припрате је отворена аркадом камених стубова и надзидака од опека. Накнадно је подигут и звоник чији је доњи део од тесаног камена и опеке, док је горњи део оплаћен мермером. Свештеников стан и службене просторије налазе се у посебној кући одвојеној од цркве. Гробље заузима северни и источни део дворишта, у коме је према Рајмону Жанину сахрањено најмање 6 патријарха и 12 архијереја, као и већи број угледних фанариота.¹¹

Током 20. века, у време непријатељских односа Турака и Грка, црква Свете Параскеве је два пута нападнута. Према речима свештеника Сергиу Марсел Влада 1912. године један верски фанатик је неколико пута пробо Христову икону, а трагови оштећења видљиви су и након рестаурације. Нападаци су 6. и 7. септембра 1955. у масовном погрому над немуслиманима у којима је страдао велики број богомоља, покушали да спале мошти свете Аргире, али је локални свештеник успео да их ископа и сакрије. Од тада је гроб свете Аргире камени саркофаг који се налази у самој цркви. Одлуком васељенског патријарха 1961. године део моштију пренет је у патријаршијску цркву Светог Ђорђа, одакле се сваког 30. априла на дан свете новомученице Аргире враћа у цркву у Хаскоју у оквиру комеморативне церемоније.

У новије време, 1990. године извршена је темељна рестаурација целог црквеног комплекса, а средства је обезбедио грчки бродовласник, пореклом из Хаскоја. Од 2004. године уговором, који сваких пет година румунска православна црква обнавља с патријаршијом на Фанару, црква Свете Параскеве уступљена је румунској и молдавској заједници у Турској. Њен парох је поменути Сергиу Марсел Влад коме смо захвални на указном гостопримству.

Данас Хаској више нема мултиетнички и мултионфесионални карактер који је постојао пет векова, јер су га након погрома 1955. године напустили скоро сви Јевреји, Грци и Јермени.

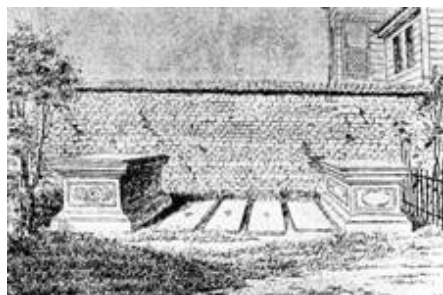
* * *

У порти цркве св. Параскеве налазе се, гледано с лева, гробови и споменици осморо Срба: Аврама Петронијевића, Јелене и Маре Радишић, ћерке и супруге Вукашина Радишића секретара српске Агенције у Цариграду, Самуила Јаковљевића, архимандрита манастира Каленића,

¹¹ R. Janin, *La Géographie*, 405.

Српски гробови у цркви Свете Параскеве у истанбулском кварту Хаској

Стефана Антића, синовца капућехаје Јована Антића, Анке Теодоровић ћерке Лазара Теодоровића, Савке [Стекић] и Лазара Теодоровића.

С. Теодоровић, *Српски гробови*, „Искра” бр. 11 (1898), 168.

С. Теодоровић, *Црква св. Параскеве*, „Искра” бр. 11 (1898), 168.

Захваљујући Милану Ђ. Милићевићу познати су натписи са појединих гробова Срба у цркви Св. Параскеве. Наиме, Милићевић, прикупљајући грађу за *Поменик*, обратио се за помоћ секретару српске Агенције у Цариграду Агопу Бозовићу, који му је преписао и у Београд послао натписе са српских гробова. Међутим, у *Поменик* су уврштени епитафи Самуила Јаковљевића, Маре, Јелене Радишић и Лазара Теодоровића.¹² Сликара Стеван Тодоровић је током свог боравка у Цариграду 1898. и 1899. године сачинио низ цртежа и акварела који сведоче о присуству Срба у престоници Османског царства. Део Тодоровићевих радова насталих у Цариграду објављени је у часопису „Искра” 1898. и 1899. године.¹³

¹² М. Ђ. Милићевић, *Поменик знаменитих људи у српског народа новијег доба*, Београд 1888, 190-191.

¹³ Стеван Тодоровић у аутобиографији погрешно наводи да се „у предграђу Хаскеју, у порти цркве Св. Параскеве, налазе гробови ... Радишића, Инце Татарина, који су ту помрли и сахрањени 1821. године за време грчке хетерије као изасланици књаза Милоша. Натпис на гробу архимандрита Самуила дао је да се изради сам књаз Милош. Осим ових гробова, ту је сахрањен и Аврам Петронијевић, као и капућехаја Лаза Тодоровић. И ово сам све снимео у акварелу” (*Аутобиографија Стеве Тодоровића*, редактор Зора Симић Миловановић, Нови Сад 1951, 59, 84). О Тодоровићевом сликању српских гробова у Хаскоју читаоце је известио „Цариградски гласник”: „У предграђу цариградском Хаскеју у порти цркве св. Параскеве почивају знаменити Срби: архимандрит Самуило, члан депутације народа српског, кога у Цариграду затече смрт 1824. год. Аврам Петронијевић,

Недавно је Витомир Т. Николић у монографији о Лазару Теодоровићу приложио фотографију и епитаф с гроба Лазара Теодоровића.¹⁴

* * *

Самуило Јаковљевић, архимандрит манастира Каленића први је сахрањен у порти цркве у Хаскоју. Јаковљевић је био најстарије дете Јакова Обреновића, кнез Милошевог полубрата по мајци и Ђурђије. Није позната тачна година његовог рођења, мада се негде се помиње да је рођен око 1760. године. У манастиру Студеници се описменио, где га је владика Јанићије 1785. године произвео за ђакона и јеромонаха. У време Првог српског устанка био је у устаничкој војсци, због чега је 1813. године са осталим монасима Студенице избегао у Срем. У Фенеку је боравио до 1815. године и крајем те године се вратио у Србију у манастир Каленић. Београдски митрополит Агантагел 1817. године поставио је Самуила за игумана Каленића. Будући синовац кнеза Милоша, одређен је за члана пете депутације која је 1820. године послата у Цариград ради преговора са Портом о аутономним правима Србије. Међутим, тек што су преговори почели крајем 1820. године, прекинути су у пролеће 1821. године због грчког устанка. Архимандрит Самуило је затворен с осталим члановима депутације Вујицом Вулићевићем, Димитријем Ђорђевићем, Илијом Марковићем, Милојем Вукашиновићем, Аврамом Петронијевићем, Ристом Дукићем и Савом Љотићем.¹⁵ Депутати су постали таоци и налазили су се под надзором бостанци-баше. Услови у којима су живели били су тешки, јер су живели у оскудици и сталном страху за сопствене животе, због чега су временом све више побољевали. Архимандрит Самуило једини није дочекао ослобођење. Умро је у затвору 14/26. августа 1825. године. Међутим, око године смрти архимандрита Самуила

књажески представник; Лазар Тодоровић, капућехаја и жена Вука Радишића, српског књижевника. У суботу [24. априла/6. маја 1898] г. Стојан Новаковић, посланик Србије, г. Стева Тодоровић, сликар, г. Вучко Стојановић, министар на расположењу и сада делегат за турско-српски трговински уговор и г. М. Апостоловић, секретар краљ. посланства отишли су у Хаскеј, извели попа који је поменуо покојнике и припалили свеће на гробовима. Г. Тодоровић је узео нацрт од гробова и од цркве” (бр. 18. 30 април 1898); Н. Кусовац, М. Врбашки, В. Грујић, В. Краут, *Стеван Тодоровић 1832-1925*, Београд-Нови Сад, 2002.

¹⁴ В. Т. Николић, *Лазар Теодоровић слуга отечества*, Владимирци, Каона, 2010, 65–68.

¹⁵ М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 189-191; Р. Љушић, *Милан Обреновић, војвода, командант и саветник Рудничке нахије*, Горњи Милановац 2006, 21-22.

потребно је додатно објашњење. Наиме, према натпису са надгробне плоче који следи, закључује се да је архимандрит Самуило преминуо 1824. године. Тај податак, пошто га је први објавио Милан Ђ. Милићевић, некритички је преузимао у потоњим историографским радовима историчара. Али из тефтера трошкова српских депутата у Цариграду, који је водио кнез Илија Марковић од 1. јуна до 1. новембра 1825, јасно се види да се архимандрит упокојио 1825. године.¹⁶ „20-га [августа]: кад умре архимандрит г[осподи]н Самуил узесмо платно за покривач (4.20 гроша); у цркви свеће Хаској 31; поповима 36; за каике 36; Хасећијама 39; у кави, јешће каике и пр[оче] Марку 5; за учкур што је дао покојном арх[и]м[андриту] 7; свеће за г[осподи]н покојног архимандр[ита] 8.10; за сарандар¹⁷ посласмо владике хаскојском 24 гр[оша] и за пангал 50. Свега 74. Ово је плаћено кнезу Илији из новаца покојног.”¹⁸ Поставља се питање због чега је уклесана погрешна година смрти на надгробној плочи архимандрита Самуила. Мита Петровић наводи да је кнез Милош подигао „камен почившег гна Самуила” у јуну 1827. године за шта је потрошено 686 гроша и још 150 гроша за парастос.¹⁹ Међутим, гроб архимандрита Самуила преуређен је почетком 1839. године, захвљујући кнезу Милошу и посредством Аврама Петронијевића који је у то време предводио чрезвичајну депутацију у Цариграду. У списку расхода депутације наведено је да је 15. јанура 1839. године потрошено 2.160 гроша за натписе и намештање две плоче од мермера на гробовима архимандрита Самуила и владике Герасима.²⁰ То што је од смрти архимандрита Самуила

¹⁶ АС, ЗМП, 6529.

¹⁷ Молитва за умрлог која се чита 40 дана после смрти.

¹⁸ Мита Петровић доноси списак трошкова сахране архимандрита Јаковљевића и списак укупних трошкова. За сахрану је потрошено 276 гроша и 30 пара и то од новца нађених поред умрлога (М. Петровић, *нав. дело*, 915). Укупни трошкови износили су 552,30 гроша пореских и то: 19. августа свештенику који га је причестио 24; момку који му је метнуо физикатор 12 гроша; 20. августа: платно за покров 4, 20; свеће у цркви и у стану 39, 10; за спрему око сахране 101, за опело владици хаскионском 24; свештеницима 36; послате ствари и 2 коња умрлога архимандрита у Србији, кнезу Милошу исплаћено је 312 гроша (АС, ЗМП, 6529).

¹⁹ М.Петровић, *Финансије и установе 1*, 663.

²⁰ АС, ЗМП, 7277; Герасим Домнин, митрополит ужичко-ваљевски на владичанској столици у Србији био је од 1816. до одласка из Србије 1831. године. Натпис на његовој надгробној плочи је на грчком језику (Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 (управа Васељенске патријаршије)*, Београд 2007, 137, 367).

до настанка надгробног епитафа протекло четрнаест година, главни је разлог због чега је погрешно уклесана година Самуилове смрти.

ПречестнѣшемѢ СомѢилѢ
монастиря Каленића
православномѢ архиман
дритѢ сербскомѢ примерномѢ отечест-
волубѢцѢ отъ князя и народа сербскаго
въ КѡнстантинолѢ въ депѡтациѡ
ради исходатайствованія правѢ
сербскихъ у БлистателнѢхъ Порты От-
оманскія посланномѢ опасныхъ ради
временѢ съ прочею депѢтаціею въ за-
творѢ при чатилскомѢ бостанджи
баши бывшемѢ и въ ономѢ АвгѢста 14.
лѢта 1824. преставившемѢся, всѢми христ
анскими и священническими добродѣтели у
крашенѢ бывшемѢ и здѢ при церкви Хас
кіѡйской храма
препдобныя Параскеви
погребенномѢ во Ѣваженіе заслугѢ
его ѡ своемѢ родѢ и отечес
твѢ владѣтелный и наслѣдствн
ный князь Сербіи МилошѢ Г)
бреновичѢ сеи каменный
на гробѢ его воздвиже
памятникѢ.²¹

²¹ Подвљачњем појединих речи или слогова означили смо одступања између епитафа и Милићевићеве транскрипције. У угластим заградама стављене су речи које је Милићевић изоставио приликом транскрипције. Дакле, Милићевић је на следећи начин транскрибовао натпис: „Пречесњешему Самуилу монастира Каленића православному архимандриту, серпскому примерному отечествољупцу, от князја и народа српскаго в Константинополь, в депутацију, ради исходатајствованија прав серпских у Блистателнија[у] Порти Отоманскија посланому опасних ради времен с прочеју депутацијеју в затворје при чаталскому Бостанци-Баши бившему, и в оном августа 14, лета 1824, преставившему[сја] се, всјеми христјанскими и свјашченическими добордјетели украшену бившему, и здје при церкви Хасѣојској, храма преподобнија Параскеви погребеному, в[о] уваженије заслуг јего о својем родје и отечествје, владјетелни и наследни къяз [Сербији] српски Милош Обреновић сеј камени на гробје јего воздвиже памјатник” (М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 190-191).

Стефан Антић, син Ђорђа Антића, а синовац српског капућехаје у Цариграду Јована Антића други је Србин сахрањен у порти хаскојске цркве. Преминуо је у осамнаестој години живота у децембру 1839. године. Погребен је лево од гроба архимандрита Јаковљевића, па пошто његов споменик није сачуван, о његовом гробу сазнајемо из једне напомене у песми Вукашина Радишића.²²

Десно од гроба архимандрита Самула сахрањене су Јелена и Мара Радишић, ћерка и жена секретара српске Агенције у Цариграду Вукашина Радишића, који је на тој дужности био од 26. септембра 1840. до 11. марта 1843. године.²³ Обе су умрле једна за другом: Јелена 5/17. марта, а Мара 14/26. марта 1842. године и сахрањене су у истом гробу.²⁴ Радишић припада низу учених Срба који су из Аустрије прешли у Србију у четвртој деценији 19. века у потрази за државном службом у Кнежевини Србији. У Батајници где је рођен 1810. године стекао је основно образовање, које је наставио у Земуну. Као ученик трећег разреда, са 19 година, постављен је школске 1829/30. године за наставника грчког језика у Земуну. Професор грчког језика и поезије био је у крагујевачкој гимназији од 1836. године У Крагујевцу се оженио с Маром, ћерком крагујевачког трговца Марка Сарајлије. Радишић се у политичким поделама у Србији насталим после проглашења Устава из 1838. године, определио за Обреновиће, због чега је досласком уставобранитеља на власт 1842. године смењен са места секретара Агенције у Цариграду и враћен у Београд. Умро је у српској престоници 27. децембра 1843. године и сахрањен је код данашње цркве св. Марка. Значајније од политичког и дипломатског ангажамана, била је Радишићева склоност књижевном раду. Објављивао је песме и прозне саставе у часописима и новинама, а иза њега су остале две постхумно штампане књиге. Осим тога, Лицеју је завештао 95 својих књига и тим поклоном створена је библиотека Лицеја.²⁵ Транскрибовани епитаф са надгробне плоче Јелене и Маре Радишић објавио је Милан Ђ. Милићевић.

²² ... „јер с леве опет стране отца архимандрита почивају кости осамнајестолетног сина Ђорђа Антића а синовца српског садањег капућехаје г. Јована Антића Стефана. И овај, удаљен од своје мајке и рода у Србији предао је овде своју душу Богу 6. декемврија 1839. год. Лака и његовим младим костима земљица” (В. Радишић, *Плач за моим покојницама!*, „Голубица” 4 (1842), 141).

²³ С. Војиновић, *Живот и дело Вукашина Радишића* у: Неохеленско наслеђе код Срба I, зборник радова, Београд 2005, 116; Љ. Поповић, *Шематизам Кнежевине Србије 1839-1851*, Београд 1999, 41.

²⁴ В. Радишић, *нав. дело*, 135.

²⁵ М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 588-589; С. Војиновић, *Цариградска писма Вукашина Радишића*, Мешовита грађа Miscellanea XXVIII (2007), 63-111.

Тај натпис, као и потоњи Радишићеви „болни и интимни стихови” настали поводом смрти ћерке и жене, историчари књижевности сврстали су у претходнике Змајевих *Ђулића увелака*.²⁶ Уз то, натпис на споменику открива да је Радишић, као присталица Вукове правописне и језичке реформе у великој мери прихватио нов правопис.

Удалена од майке и рода
од Србије, мила завичая,
Мара, љуба Радишића Вука,
А под венцем од дваест сунаца.
Лего’ овде, под кров света санка.
Слена ми ћерца с десна спава,
Моје прво и последње чедо,
Што с’ смејло тек’ на девет луна;
Преда мном га, десетина дана,
Овде свела да ме шчека майку,
Да ме сања, да је сањам займно.
Надежда е тек у гробу јака!
Свлачи она црни завес земље,
Па казуе без заода сунце!
С’ чедом майка грејаће се вечно!
[Н]о ми грешной прости, Боже, грехе!²⁷

²⁶ С. Војиновић, *Живот и дело Вукашина Радишића* у: Неохеленско наслеђе код Срба I, зборник радова, Београд 2005, 109.

²⁷ Постоје извесне правописне разлике између натписа на надгробној плочи Јелене и Маре Радишић и истог тог епитафа који је штампан у „Голубици” 1842. године. Најоучљивије је то што су у „Голубици” изостављена слова љ, њ и уместо тих графема употребљени су љ, њ. Постављање надгробне плоче у Цариграду надзирао је сам Радишић, присталица Вукове реформе, док је штампање епитафа прошло проверу цензора. Правописна одступања у штампаном тексту означили смо подвлачењем. Осим тога, у „Голубици” и Милићевићевом Поменику, не налази се последњи пасус из епитафа у којем се налази обавештење о датуму смрти и сахране Маре Радишић. Текст у „Голубици” гласи: „Удалѣна одь майке и рода/ одь Србис, мила завичая,/Мара, люба Ридишића Вуя,/А подь венцемь одь дваест сунаца. /Лего’ овде, подь кровь света санка. /Слена ми ћерца сь десна спава, /Моје прво и посљеднѣ чедо, /Што с’ смејло тек’ на деветь луна; /Преда мномь га, десетиня дана, /Овде свела да ме счека майку, /Да ме саня, да га саням займно. /Надежда е тек у гробу јака! /Свлачи она црнѣй завесь земљь, /Па казуе безь заода сунце! /С’ чедомь майка грејаћу се вечно! /[Н]о ми грешной прости, Боже, грехе. У Цариграду 4. јуниа 1842” (В. Радишић, *Надпис за на надгробној плочи моје љубе Маре и ћерке Јелене*, Голубица IV (1842), 142); М. Ђ. Милићевић, *нав. дело*, 588-589.

—
Покойница иза триміесечног боло
[вања] преставила се 14. а погребена
[е] **²⁸ марта 1842. год.

Затим су 1844. године, лево од гроба архимандрита Самуила сахрањена два члана породице српског капућехаје Лазара Теодоровића: ћерка Анка и свастика Савка. Док се политичка каријера Лазара Теодоровића у најопштијим цртама на основу постојеће литературе може реконструисати, утолико је његов приватни живот мало познат. Лазар Теодоровић један је од ретких српских политичара који су преко 40 година провели у државној служби: од почетка Првог српског устанка до смрти 1846. године. Теодоровић је рођен у Каони, у Шабачкој нахији, 1781. године и пошто је потицао из угледне и богате породице, описменио се у оближњем манастиру Каони, а школовање је наставио у гимназији у Сремским Карловцима 1798/89. После две године проведених у Карловцима, наставио је с учењем филозофије у Сегедину. Сечена школска спрема, знање латинског, немачког и руског језика определило је његову каријеру. У време Првог српског устанка био је најпре писар Јакова Ненадовића, а потом на различитим дужностима у Шабачкој нахији: писар војводе Луке Лазаревића, затим Шабачког магистрата и „полицај каврталмајстор”. После слома Првог српског устанка обрео се у Аустрији. Са Карађорђем и осталим устаничким војводама прешао је крајем 1814. године у Русију, одакле се у Србију вратио после две године. Кнез Милош га је примио у службу као писара и тако је почео други део Теодоровићеве каријере, као кнез Милошевог чиновника. Због знања страних језика, постао је кнежев изасланик у различитим дипломатским мисијама. Од 1827. до 1833. године као члан шесте и седме депутације у Цариграду је преговорао са Портом о државној аутономији Србије. После повратка из османске престонице био је члан Великог суда, а од 1834. до 1835. године попечитељ просвештенија. Од 1835. до 1837. године био је командант Подринско-савске команде, али је у то време накратко пао у немилост кнеза Милоша. Теодоровић је средином тридесетих година приступио опозицији кнеза Милоша. Као члан Савета устројеног према Уставу из 1838. године, наставио је опозиционо деловање против кнеза Милоша и династије Обреновић. Вучићевом буном 1842. године на престо у Србији доведен је Александар Карађорђевић и под новим

²⁸ Нечитак натпис. Вероватно 15. или 16. март 1842. године.

владарем постављен је за члана Савета. За капућехају српске Агенције у Цариграду постављен је 16/28. октобра 1843. године и на тој дужности остао је до смрти 1/13. фебруара 1846. године.²⁹

О породичном животу Лазара Теодоровића на основу постојеће литературе поуздано се може само закључити да се два пута женио.³⁰ Прва Теодоровићева жена Марија, названа Дева, била је ћерка кнеза Ранка Лазаревића, погубљеног у сечи кнезова 1804. године. Била је десет година млађа од њега, писмена и отресита жена. Нису имали деце, па су посинили Милоша, Девиног братанца, који је умро 1831. године и који је сахрањен у Свилеуви. О другој Теодоровићевој жени постоје различити подаци. Станиша Војиновић наводи да се звала Јека (Магда) Црнобарац, да је била сестра Димитрија Црнобарца и да се с њом оженио после смрти прве жене око 1841. године. Витомир Николић, међутим, тврди да се звала Јелена (Јека), те да је била ћерка Андрије Стекића из Орашца код Шапца.³¹ Што се тиче имена, архивски документи потврђују Николићево писање, и извесно се звала Јелена, Јека, али је, зато засад, без додатних истраживања тешко утврдити њено породично порекло.³²

Лазар Теодоровић и Јелена имали су троје деце: ћерку Анку, што сазнајемо са натписа са надгробне плоче, сина Божидара и ћерку Живку. Анка је умрла у Цариграду 24. априла/6. маја 1844. године у осмој години, син је преминуо пре 1852. године, вероватно 1851. године, док је Живка била једина потомкиња Лазара Теодоровића.³³ Надгробна плоча Анке

²⁹ АС, МИД-и, 1843, IV, 85; М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 716; В. Т. Николић, *исто*.

³⁰ М. Ђ. Милићевић, *исто*; В. Николић, *исто*; С. Војиновић, *Написи о смрти Лазара Теодоровића*, Свилеува 1/2003; Исти, *Цариградска писма Лазара Теодоровића Илији Гарашанину*, Свилеува 2/2004, 123-151.

³¹ В. Николић, *нав. дело*, 63.

³² Када је у Цариграду умро Лазар Теодоровић, његова жена Јелена тражила је дозволу од владе из Београда да јој се пошаље брат Димитрије Николић, како би је допратио у Србију, на шта је из Министарства иностраних дела сугерисано Константину Николајевићу, заступнику српског капућехаје у Цариграду да „што се тиче брата њеног о којем она говори Попечитељству није познат тај човек, но ако се он овде пријави Попечитељство ће га послати одма у Радујевац да ју причека и даље по молби њеној спроведе.” Николићу је потом дозвољено да отпутује у Цариград а путни трошак надокнађен му је из државне касе (АС, МИД-и, 1846, V, 29).

³³ Капућехаја Лазар Ареснијевић Баталака послао је из Цариграда јула 1846. године два сведочанства „духовне власти” о смрти Лазара Теодоровића и крштењу Теодоровићевог сина Божидара (АС, МИД-и, 1846, IV, 12). Министарство иностраних дела упутило је Консатнитну Николајевићу 15/27. фебруара 1846. године

Српски гробови у цркви Свете Параскеве у истанбулском кварту Хаској

Теодоровић налази се с леве стране гроба архимандрита Самуила, а досада непознати натпис гласи:

Рожденнѣ въ Сер-
бїи здѣ мати земля
въ осьмѣ лѣтѣ во-
зраста матерски ѿ-
блѣма ѿторгши ма-
юнюю дщерь Анкѣ и
ѿблѣтїи родившиѣ и
питавшиѣ ма мате-
ре и нѣжно любѣща-
го ма родитѣла Г. Ла-
зара Теодоровича,
посланника княже-
ско сербскаго, лѣта
1844, апрѣлїа 24.
Ты же читателю рцы:
Богѣда оупокоить ма
въ радостехъ нѣныхъ.

Савка [Стекић] – ако прихватимо горе наведену тврдњу да је била ћерка Андрије Стекића и сестра Теодоровићеве жене Јеке – упокојила се 27. јула/8. августа 1844. године и сахрањена је лево од гроба Анке Теодоровић. Епитаф са њене надгробне плоче гласи:

допис у којем стоји: „Кад се, пак, речена супруга покојника [Лазара Теодоровића] са децом [Божидаром и Живком] својом враћала буде у отечество...” (АС, МИД-и, 1846, V, 25). Божидар је преминуо пре 1852. године, јер је Јека Теодоровић 7/19. априла 1852. године тражила од Суда вароши Београда да јој се из оставинске масе покојног супруга издвоји 30 талира и 600 гроша за „плочу и крст почившем сину” (ИАБ, Суд вароши Београда, 1852, дело. протокол, 3443). Живка Теодоровић је у току 1852. године, на захтев Димитрија Ненадовића, татора Теодоровићеве оставинске масе, одвојена од мајке, иначе склоне пићу и упућена је на школовање и васпитање у Беч, у пансион у којем су се налазила деца банкара Куманудија и земунског трговца Спирге (ИАБ, Суд вароши Београда, 1852, дело. протокол, бр. 361,1313, 8240, 8847, 11304).

Сербіа мнѣ отече
ство но гробѣ оувы
здѣ юнши цвѣтъ М
не пошалѣ страшны
аггль смерти но въ
осмиадесѣтомъ лѣ
тѣ возраста предаде
ма Савкѣ дѣвѣ въ зе
мли хладнаѣ нѣдра
оторгши ма изобла
ћи нехѣтшимѣ брата
и любѣщія ма сестры
схпруги Г. Л. О. ѣ. Лѣ
та 1844. Ъхліа 27. Ты
же смертнѣй наш Бог
да оупокоить ма въ
селеніахъ првнѣх.

Лазар Теодоровић преминуо је 1/13. фебруара 1846. године, после једномесечног боловања.³⁴ Сахрањен је уз високе почести наредног дана. Порта је на дан сахране послала девет почасних стражара, а руско посланство у Цариграду четири своја службеника. Васељенски патријарх са великим бројем свештеника одржао је опело у цркви Патријаршије. Сазнавши за смрт капућехаје Теодоровића, српска влада је наредила да се његова смрт тродневном звоњавом огласи у Србији, док је у Саборној цркви у Београду митрополит Петар 28. фебруара 1846. године служио опело којем су присуствовали високи званичници српске владе и руски конзул Данилевски.³⁵ Трошкове Теодоровићеве сахране у износу од 12.458 гроша подмирила је српска влада.³⁶ Епитаф с Теодоровићеве надгробне плоче гласи:

³⁴ Константин Николајевић, секретар Агенције у Цариграду обавестио је Министарство иностраних дела 7/19. јанура 1846. године да је Теодоровић „пао у болест”, да је позвано седам лекара који су га прегледали и да га је Теодоровић овластио да руководи пословима Агенције (АС, МИД-и, 1846, деловодни протокол, бр. 118).

³⁵ „Српске новине”, бр. 13, 15. фебруар 1846; бр. 14, 19. фебруар 1846.

³⁶ АС, МИД-и, 1846, П, 54.

Овдѣ почива тѣло
полковника
и разны ордена кавалѣра
Лазара Тодоровића
србскогъ при Бл. Порти Отом. капи-
ѣхае у селу Каони, Окружио Шабачкомъ
Княжеству Србији, год. 1781. рођеногъ, отечество
своє у разним званіяма око 40 година ревно-
стно послужившегъ, и године 1846. у Царигра-
ду преставившегъ се.
Памятникъ овај за вѣчный спомен подиже му
фамилія нѣгова.³⁷

Аврам Петронијевић (1791-1852) један од најисткнутијих политичара Србије у 19. веку, последњи је сахрањен у цркви св. Параскеве у цариградској четврти Хаској. Петронијевић је пореклом из Старог Влаха. Услед аустријско-турског рата 1788-1791. године родитељи су му пребегли у Влашку. У Старој Оршави се школовао где је почео да се бави трговином. У службу код кнеза Милоша као писар ступио је 1817. године. Његова политичка каријера на чудноват начин била је повезана са престоницом Османског царства, будући да је у Цариграду, као дипломатски изасланик Србије провео више година (1820-1825; 1838-1839; 1851-1852) и у престоници Османског царства је преминуо 10/22. априла 1852. године. Његов гроб налази се десно од гроба Јелене и Маре Радишић. С великом вероватноћом можемо претпоставити да је Милан Ђ. Милићевић имао препис Петронијевићевог надгробног епитафа, али из непознатих разлога није га уврстио у своју књигу, због чега је остао непознат јавности. Занимљиво је и то да је на Новом гробљу у Београду у породичној гробници Петронијевића, Пироћанаца и генерла Павла Јуришића Штурма, уклесано Аврамово име, иако није познато да ли су икад Петронијевићеви посмртни остаци пренети у Београд.³⁸

Петронијевић је преминуо изненада 10/22. априла 1852. године у конаку српске Агенције у Цариграду, а већ наредног дана је сахрањен. Сахрана Аврама Петронијевићева била је једна од највећих у Цариграду у то време. Опело у цркви Васељенске патријаршије служили су

³⁷ М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 716; В. Николић, *нав. дело*, 66.

³⁸ Б. Костић, *Ново гробље у Београду*, Београд 1999, 66.

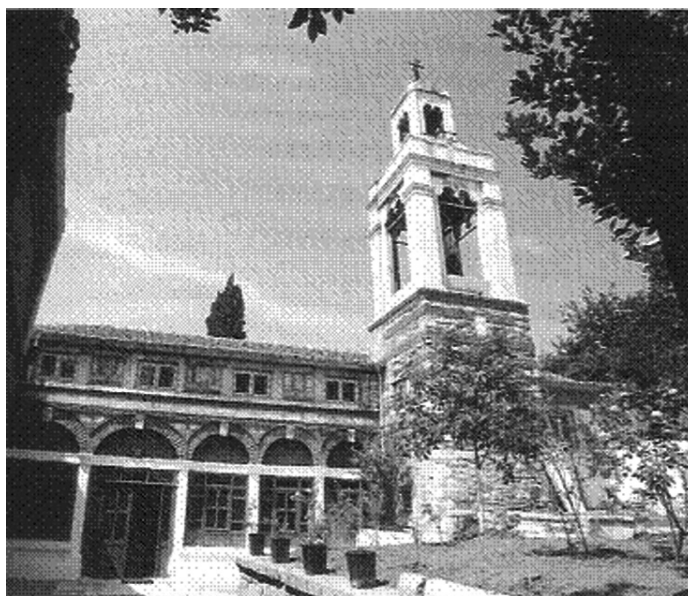
васељенски и јерусалимски патријарси, тридесетак архијереја и многобројно свештенство. Сахрани су присуствовали представници руског, грчког и шведског посланства у Цариграду, али и жители турске престонице, хришћани и муслимани, који су на покојника са својих прозора сипали ружину водицу.³⁹ Трошкови Петронијевићеве сахране подмирени су, као и Теодоровићеви, из државне касе. На споменику Аврама Петронијевића који је 1853. године подигла породица, супруга Станија и синови Љубомир и Милан пише:

Удалѣенъ од рода и отечества
по любви имъ своей најближій
овде почива стари***ке а от родители Србинъ
Авраам Петроніевићъ
княжескій представникъ и попечитель
Иностраны дѣла Княжества Србіе
императорско руски ордена св. Владимира
IV степенa и св. Анне II степенa
султанскогъ нишана ифтихара
и царско аустрійскогъ ордена гвоздене
круне II степенa кавалѣрь и
Дружства србске словесности членъ почестны
порекломъ изъ предѣла Старовлашкогъ
рођенъ у Текіяма Княжества Србіе
2. септемврја 1791. г.
преставио се у Цариграду 10. априла 1852. г.
почемъ є пуны 35. година у разнымъ
явнымъ званіямъ а највише у последнѣемъ съ
обштепризнанымъ редкимъ искуствомъ
и пожертвованіемъ отечеству своме послужіо

³⁹ *Шумадинка*, бр. 31, 22. април 1952, 34, 29. април, бр. 47, 13. јун 1852; *Србске новине*, бр. 46, 22. април 1852; [Ј. Живановић], *Некролог Авраму Петронијевићу княжеско-србском представнику и попечителу инострани дела, и разни ордена кавалеру, 10. Априлија 1852. у Цариграду, из живота временог у вечни преселившем се*, Београд 1852; М. Ђ. Милићевић, *Поменик*, 541-544. Р. Ј. Поповић, *Аврам Петронијевић 1791–1852*, Београд 2012.

Српски гробови у цркви Свете Параскеве у истанбулском кварту Хаској

у неизмерной своей туги и жалости супруга
Станія за непрежалімимъ супругомъ и
сынови Любомиръ и Миланъ за найвольимъ
родителем, смерный му овай свое превелике
любви и [про]сти споменикъ подигоше.
1853.

Црква Св. Параскеве

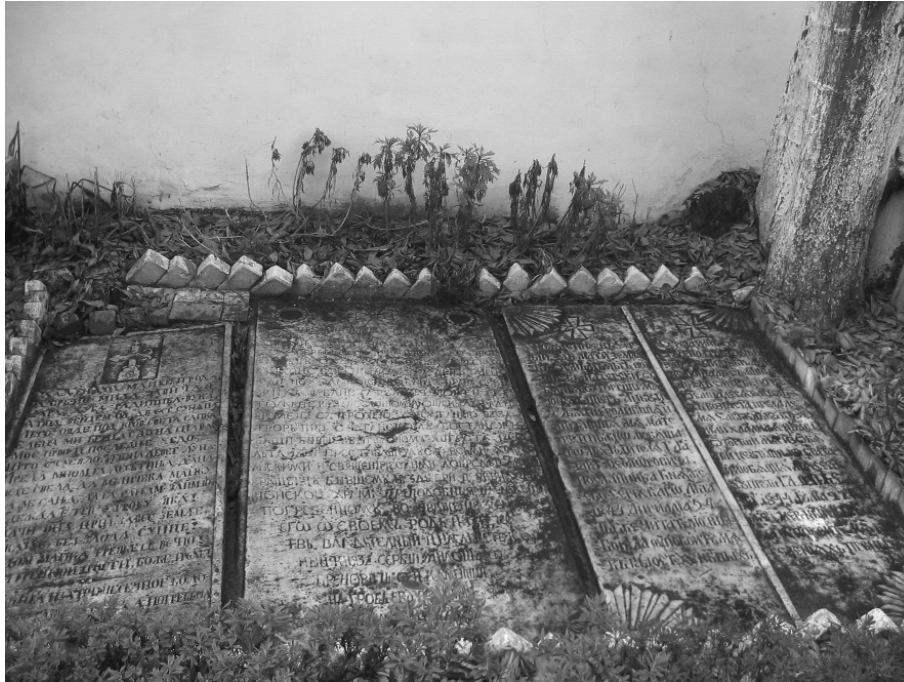
Српски гробови у цркви Свете Параскеве у истанбулском кварту Хаској

Гробови (с лева): Аврама Петронијевића, Јелене и Маре Радишић, Самуила Јаковљевића, Анке Теодоровић, Савке [Стекић] и Лазара Теодорвића

Надгробна плоча Аврама Петронијевића

Гробови Јелене, Маре Радишић, Самуила Јаковљевића,
Анке Теодоровић и Савке [Стекић]

Надгробна плоча Лазара Теодоровића

Гроб Св. Агрире у цркви Св. Параскеве

Radomir J. Popović
Srđan Katić
Miroslav Prcović

**SERBIAN GRAVES IN THE ST. PARASKEVA'S CHURCHYARD
IN THE HASKOY QUARTER OF ISTANBUL**

Summary

In the churchyard of St. Paraskeva in the Haskoy quarter of Istanbul, high-ranking officials of the Principality of Serbia were buried: Avram Petronijević, Prime Minister and Minister of Foreign Affairs, Lazar Teodorović, *kapukethüda* of Serbia at the Porte and Samuilo Jakovljević, a member of the Serbian deputation from the third decade of the 19th century. Regulation of the cemetery, a significant sign of the Serbian presence in Constantinople, began Avram Petronijević in 1839 when gravestones were set for Archimandrite Samuilo Jakovljević and Bishop Gerasimo Domino in Greek. During 1842 in the cemetery were buried Mara and Jelena Radišić, wife and daughter of Vukašin Radišić, the Secretary of the Serbian Agency in Constantinople, in 1844 Anka Teodorović and Savka were buried, daughter and sister-in-law of *kapukethüda* Lazar Teodorović, then Lazar Teodorović in 1846 and finally Avram Petronijević in 1852. In addition to the above, in the churchyard, gravestone epitaphs are found in other languages that are not discussed in this paper. Church of St. Paraskeva is now under the jurisdiction of the Romanian Orthodox Church. The task of the Institute for Protection of Cultural Monuments of the Republic of Serbia and other relevant institutions has now been to preserve and adequately mark the Serbian graves in Constantinople.

Keywords: graves, Ottoman Empire, Hasköy, St. Paraskeva St. Argira, Avram Petronijević, Lazar Teodorović, Samuilo Jakovljević

Чланак примљен: 27. 04. 2012.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 31. 08. 2012.